

Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ κακοῦ

Μία ἀνάγνωση τοῦ Γρηγορίου Νύσσης

Ἰωάννης Γρ. Πλεξίδα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος τοῦ Δημήτριου Γερούκαλη.	13
Εἰσαγωγή.	19

Κεφάλαιο πρῶτο. Ἡ παρουσία τοῦ κακοῦ στὸν χῶρο τοῦ ὑπερβατικοῦ.

1.1. Τὸ κτιστὸ καὶ τὸ ἄκτιστο ὡς διακριτὰ ἐπίπεδα τῆς πραγματικότητος.	33
1.2. Τὸ ἐνδεχόμενον ἐφαρμοσιμότητας τῶν ἀριστοτελικῶν κατηγοριῶν στὸν χῶρο τοῦ ἐπέκεινα. Ἡ κατηγορία τῆς οὐσίας.	37
1.2.1. <i>Θεὸς ἀλλοιούμενος; Ἡ παρουσία τῶν συμβεβηκότων στὸν Θεό.</i>	44
1.3. Πέρα ἀπὸ τὸ καλὸ καὶ τὸ κακό. Οἱ ἔννοιες τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ὡς κατηγορήματα τῆς ἐνδοθεϊκῆς τάξεως.	55
1.4. Ἡ μεταφυσικὴ ὑποστασιοποίηση τοῦ κακοῦ καὶ ἡ κριτικὴ τοῦ Νύσσης στὸν μεταφυσικὸ πεσιμισμό τῶν Μανιχαίων.	60

**Κεφάλαιο δεύτερο. Ἡ παρουσία τοῦ κακοῦ
στὸν χώρο τῆς ἐμμένειας.**

- 2.1. Ἡ ἀνυποστασία τοῦ κακοῦ.67
- 2.2. Αὐτεξούσιο καὶ καταστροφικότητα:
ἡ ἐλλειμματικότητα τοῦ δημιουργήματος.83
- 2.3. Ἐπιλέγοντας τὸ κακό: Ἡ ἀτευξία
τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας.96
- 2.4. Ἡ φαινομενολογία τοῦ ἀγαθοῦ.107

**Κεφάλαιο τρίτο. Ἡ ἐμφάνεια τοῦ κακοῦ:
Ἡ ὕλη, τὸ σῶμα καὶ ὁ θάνατος.**

- 3.1. Ὁ ἀρνητισμὸς τῆς ὕλικῆς πραγματικότητας.113
- 3.2. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης καὶ ὁ George Berkeley γιὰ
τὴν ἀνυπαρξία τοῦ ὕλικου ὑποστρώματος τῶν ὄντων.122
- 3.3. Ὁ ἄνθρωπος ὡς σύζευξη ψυχῆς καὶ σώματος.127
- 3.3.1. *Τὸ σῶμα καὶ ἡ σάρκα ὡς διαφοροποιημένες
φυσικὲς πραγματικότητες.143*
- 3.3.2. *Ἡ συμβιωτικὴ ἐνότητα ψυχῆς καὶ σώματος.147*
- 3.4. Τὸ ἀφύσικο τοῦ θανάτου.158
- 3.5. Ὁ θάνατος ὡς ἐφαλτήριο θετικῶν
καὶ ἀρνητικῶν ἐνεργοποιήσεων.164

Κεφάλαιο τέταρτο.

Ὁ ὀριστικὸς ἀφανισμὸς τοῦ κακοῦ.

- 4.1. Εἶναι ἀναγκαῖα ἡ κόλαση;175
- 4.2. Ὁ μεταφυσικὸς ὀπτιμισμὸς τοῦ Γρηγορίου Νύσσης.
Ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων θεωρία.181
- 4.3. Ἡ ἀτελεύτητῃ ἀπειρία τῆς μακαριότητος.188

Ἐπίλογος.	193
Βιβλιογραφία.	199
Βραχυγραφίες.	231

3.3.2. Η συμβιωτική ένότητα ψυχής και σώματος.

Ο τρόπος ένωσης και συμπαρουσίας του ύλικού με το ψυχικό στοιχείο στο ανθρώπινο πρόσωπο έχει χαρακτηριστεί από τον Karl Popper ως το δυσκολότερο και βαθύτερο πρόβλημα της φιλοσοφίας⁴⁹⁰. Είναι πραγματικά δυσχερές, αν όχι αδύνατο, να συλλάβουμε την ψυχή και το σώμα σαν ένα και το ίδιο πράγμα και συγχρόνως σαν δύο διαφορετικά⁴⁹¹. Η δυσκολία κατανόησης και έρμηνείας του τρόπου αλληλοπεριχώρησης του ψυχικού με το ύλικό, του προφανούς με το αδιόρατο, του έξωτερικού με το έσωτερικό, οδήγησε πολλούς στοχαστές σε άμηχανία και τους έκανε να παραβλέψουν το ερώτημα για το σωματικό και τη συνακόλουθη σχέση του με το ψυχικό⁴⁹².

490 Popper Karl, Όλοι οι άνθρωποι είναι φιλόσοφοι, Αθήνα, εκδόσεις Μελάni, 2004, μτφρ. Παπανικολάου Μιχάλης, σ. 125.

491 Δεληβογιατζής Σωκράτης, Το φυσικό και το ανθρώπινο, ό.π., σ. 29: «Είναι εντόπις εξαιρετικά δυσχερές αν όχι αδύνατο να παραθέσουμε δύο περιοχές του σφαιρικού και του διακριτού ή να σκεφτούμε ταυτόχρονα κατά τη νοητή και την αισθητή τάξη. Πώς να συλλάβουμε την ψυχή και το σώμα σαν ένα και το ίδιο πράγμα και μαζί σαν δύο διαφορετικά;»

492 Ο Heidegger, για παράδειγμα, όταν του ζητήθηκε να απαντήσει γιατί αφιέρωσε μόνο έξι σειρές για το ανθρώπινο σώμα στο μνημειώδες έργο του *Είναι και Χρόνος*, σε άπορία που είχε διατυπωθεί από τον Sartre, είπε ότι σε ό,τι αφορά στο σωματικό [das Leibliche] είναι δύσκολο να το κατανοήσει κανείς, και όταν έγραφε το *Είναι και Χρόνος* δεν είχε να πεί κάτι περισσότερο, βλ. Heidegger Martin, *Zollikoner Seminare. Herausgegeben von Medard Boss*, Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 2006³, (1987'), σ. 292: «... das Leibliche das Schwierigste ist und das ich damals eben noch nicht mehr zu sagen wußte». Σε ό,τι αφορά στην έννοια της σωματικότητας στον Heidegger βλ. την εύστοχη επισήμανση του Σωκράτη Δεληβογιατζή: «Στο Heidegger, βέβαια, ή αναφορά στο σώμα είναι σχεδόν ανύπαρκτη' ώστόσο το Dasein δεν είναι φορέας μιās σωματικότητας, μέσω της οποίας ενεργεί και πλησιάζει στην έγγύτητα του Είναι;», Δεληβογιατζής Σωκράτης, Ζητήματα Διαλεκτικής, ό.π., σ. 107, πρβλ. Malpas Jeff, *Heidegger's Topology. Being, Place, World*, Massachusetts, The M.I.T. Press, 2006, σσ. 65-146, ιδ. σ. 75: «... for Dasein to 'be' is for Dasein to dwell», του ίδιου, *Place and Experience. A Philosophical Topography*, ό.π., σ. 33: «Dasein names that which should first be experienced, and then properly thought of, as Place [Ort]». Ένας από τους πρώτους φιλοσόφους που προβληματικοποίησαν εκ νέου την έννοια του σώματος ήταν ο Nietzsche, βλ. Nietzsche Friedrich, *Η θέληση για δύναμη*, Θεσσαλονίκη, εκδόσεις Νησίδες, χ.χ., μτφρ. Σαρίκας Ζήσης, §659: «... το σώμα είναι πιό έκπληκτική ιδέα από την 'παλιά' ψυχή» και §489: «Το φαινόμενο του σώματος είναι το πιό πλούσιο, σαφές, χειροπιαστό φαινόμενο: να συζητηθεί πρώτο, μεθοδολογικά, δίχως να ληφθεί οποιαδήποτε απόφαση για την τελική σημασία του».

Γιὰ τὸν Νύσσης, ὅμως, ποὺ βρισκόταν ἀντιμέτωπος μὲ τὶς δοξασιές τῶν γνωστικῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπόλοιπων αἵρετικῶν τῆς ἐποχῆς του⁴⁹³, τὸ πρόβλημα σῶμα εἶχε ἤδη τεθεῖ καὶ ζητοῦσε λύση, καθὼς θίγονταν βασικὲς ἀρχές τῆς χριστιανικῆς πίστεως — ποὺ ἀφοροῦσαν, ὡστόσο, στὴν Τριαδολογία καὶ Χριστολογία. Γιὰ τὸν Γρηγόριο τὸ πρόβλημα σῶμα συνδέεται ἄμεσα καὶ μὲ τὴ Χριστολογία, δηλαδὴ μὲ τὸν τρόπο ἔνωσης, τῶν δύο φύσεων, θεϊκὴ καὶ ἀνθρώπινη, στὴ μία σύνθετη ὑπόσταση τοῦ Χριστοῦ. Τὸ φιλοσοφικὸ ἀξίωμα «Θεὸς ἀνθρώπων οὐ μίγνυται» [Πλάτωνας, *Συμπόσιο*, 202e-203a], ἔθετε τὸ πρόβλημα τῆς πρόσληψης τῆς ἀνθρώπινης φύσης ἀπὸ τὴ θεότητα. Οἱ γνωστικοὶ δοκιητὲς εἶχαν ἐνδοιασμοὺς σχετικὰ μὲ τὸν πραγματικὸ ἢ μὴ πραγματικὸ χαρακτήρα τῆς ἐνσάρκωσης, γιὰ νὰ ὀδηγηθοῦν, τελικὰ, στὴν ἀποψη ὅτι δὲν ἔγινε ἡ ἐνανθρώπηση. Ἐπισημαίνουμε ὅτι οἱ Οἰκουμενικὲς Σύνοδοι ἐνδιαφέρονταν πρωταρχικὰ γιὰ τὰ δόγματα τῆς Τριάδος καὶ τῆς Ἐνσάρκωσης καὶ παρόλο ποὺ ὑπῆρχαν σὲ πολλὰ σημεῖα προϋποθέσεις ποὺ ἀφοροῦσαν τὴν ἀνθρώπινη κατάσταση, ἐν τούτοις αὐτὲς οἱ προϋποθέσεις δὲν συζητήθηκαν αὐτόνομα⁴⁹⁴.

Γιὰ τὸν Γρηγόριο, λοιπόν, τὰ δύο ἑτεροειδῆ στοιχεῖα, τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ, συναποτελοῦν καὶ συνθέτουν τὸν ἐκάστοτε ἄνθρωπο. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐνιαία ψυχοσωματικὴ ὕπαρξη, ἡ παρουσία τῆς ὁποίας συνίσταται στὴν κοινωνία τοῦ νοῦ μὲ τὸ σωματικὸ στοιχεῖο⁴⁹⁵. Τὸ φαινόμενο τῆς ζώσας ὕπαρξης κατανοεῖται ὡς συμπαρουσία μιᾶς βιολογίας τοῦ ἐξωτερικοῦ [σῶμα] καὶ μιᾶς βιολογίας τοῦ ἐσωτερικοῦ [ψυχῆ]⁴⁹⁶. Αὐτὴ ἡ ἐσωτερικότητα δὲν προηγεῖται τῆς ὑλικῆς διάταξης καὶ δημιουργίας τοῦ σώματος⁴⁹⁷, οὔτε, πολὺ

493 Peroli Enrico, *Il platonismo e l'antropologia filosofica di Gregorio di Nissa: Con particolare riferimento agli influssi di Platone, Plotino e Porfirio*, ὁ.π., σσ. 213-214.

494 Βλ. Κάλλιστος Ware (Επίσκοπος Διοκλείας), *Ἡ ὀρθόδοξη θεολογία στὸν 21ο αἰῶνα*, Αθήνα, ἐκδόσεις Ἰνδικτός, 2005, μτφρ. Ν. Ντόντος, σσ. 33-58.

495 Γιὰ τὴν ἐπίδραση ποὺ ἀσκήσε ὁ νεοπλατωνισμὸς στὴ σκέψη τοῦ Νύσσης στὸ θέμα τῆς ἔνωσης τῆς ψυχῆς μὲ τὸ σῶμα, βλ. Peroli Enrico, «Gregory of Nyssa and the Neoplatonic Doctrine of the Soul», στὸ περιοδικὸ *Vigiliae Christianae*, τεῦχος 51, 1997, σσ. 117-139.

496 Scheler Max, *Ἡ θέση τοῦ ἀνθρώπου στὸν κόσμον*, ὁ.π., σ. 126.

497 Ὁ Νύσσης θὰ ἀρνηθεῖ κατηγορηματικὰ τὴν προϋπαρξὴ τῶν ψυχῶν, ἀσκώντας μάλιστα κριτικὴ στὸν Ωριγένη, βλ. Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, P.G. 44, 236B: «... μήτε ψυχὴν πρὸ τοῦ σώματος, μήτε χωρὶς ψυχῆς τὸ σῶμα ἀληθὲς τὸ σῶμα εἶναι λέγειν, ἀλλὰ μίαν ἀμφοτέρων ἀρχὴν...» καὶ 229B, 253B:

περισσότερο, προκύπτει από αυτή⁴⁹⁸. Ο Γρηγόριος θα έπιμείνει με έκφραση στο θέμα της ταυτόχρονης δημιουργίας της ψυχής και του σώματος, καθώς σε άλλη περίπτωση, δηλαδή στην περίπτωση της προϋπαρξής της ψυχής, αίρεται ή παντοδυναμία του Θεού⁴⁹⁹. Σώμα και ψυχή αλληλοσυγκροτούνται ταυτόχρονα, στους κόλπους μιᾶς σχέσης⁵⁰⁰. Οφείλουμε να έπισημάσουμε στο σημείο αυτό ότι ο Γρηγόριος απορρίπτει και τη θεωρία της μετεμψύχωσης, θεωρία ή όποια υίοθετήθηκε από όρισμένους πλατωνίζοντες, χριστιανούς συγγραφείς⁵⁰¹.

-
- «Τό γάρ προκείμενον ήν δεΐξει τήν σπερματικήν τής συστάσεως ήμών αίτιαν, μήτε άσώματον είναι ψυχήν, μήτε άψυχον σώμα, άλλ' έξ έμψύχων τε και ζώντων σωμάτων ζών και έμψυχον παρά τήν πρώτην άπογεννάσθαι ζώνον», 233D-236A: «... Εν δέ τή καθ' έκαστον δημιουργία μη προτιθέναι του έτέρου έτερον, μήτε πρό του σώματος τήν ψυχήν, μήτε τό έμπαλιν' ώς άν μη στασιάζοι προς έαυτόν ο άνθρωπος τή κατά τόν χρόνον διαφορά μεριζόμενος», *Περί ψυχής και άναστάσεως*, P.G. 125C: «Λείπεται ούν μίαν και τήν αυτήν ψυχής τε και σώματος άρχήν τής συστάσεως οίεσθαι», πρβλ. Merleau-Ponty Maurice, *Τό μάτι και τό πνεύμα*, ό.π., σ. 68.
- 498 Ο Γρηγόριος, ώς γνήσιος και συνεπής μεταψυχικός, δέν θα μπορούσε σε καμία περίπτωση να άποδεχτεί μία νατουραλιστική έρμηνεία του φαινομένου τής ζωής, ή όποια τονίζει μονόπλευρα τις φυσικές έπιδράσεις έπί του ψυχικού-πνευματικού παράγοντα, θεωρώντας τά ψυχικά φαινόμενα κοινότοπα έπιφαινόμενα τών φυσικών δομών που διέπουν τόν οργανισμό.
- 499 Γρηγόριος Νύσσης, *Περί κατασκευής ανθρώπου*, P.G. 44, 236A: «... ει τό μόν προϋπάρχοι [ένν. ή ψυχή], τό δέ έπιγένειτο [ένν. τό σώμα], άτελής τις ή του δημιουργούντος άπελεγχθήσεται δύναμις, ού τώ παντί κατά τό άθρόον έξαρκούσα, αλλά διαιρουμένη τό έργον, και άνά μέρος περι έκάτερον τών ήμισυμάτων άσχολομένην». Τό ταυτόχρονο τής δημιουργίας ψυχής και σώματος άποτελεί κοινό τόπο για τους έκκλησιαστικούς συγγραφείς, βλ. Ιωάννης Δαμασκηνός, *Έκδοσις άκριβής τής όρθοδόξου πίστεως*, §26.22-23, Kottler II: «Άμα δέ τό σώμα και ή ψυχή πέπλασται, ού τό μόν πρώτον, τό δέ ύστερον, κατά τά Ωριγένους ληρήματα», Γρηγόριος ο Θεολόγος, *Όμιλία εις τό άγιον Πάσχα*, P.G. 36, 632A, Ιωάννης Χρυσόστομος, *Όμιλίες εις τήν Γένεσιν*, P.G. 53, 107-108, Μάξιμος Όμολογητής, *Περί διαφόρων άποριών*, P.G. 1321D-1341C.
- 500 Ο Γρηγόριος θα άναφερθεί στην ταυτόχρονη ανάπτυξη τής ψυχής με τό σώμα, βλ. Γρηγόριος Νύσσης, *Περί ψυχής και άναστάσεως*, P.G. 46, 128AB: «Εκ τούτων καταλαμβάνομεν τό κοινήν τώ έξ άμφοτέρων συνισταμένω συγκρίματι, τήν εις τό είναι πάροδον γίνεσθαι, ούτε τούτου προτερεούντος, ούτ' έκείνου έφυστερίζοντος».
- 501 Γρηγόριος Νύσσης, *Περί ψυχής και άναστάσεως*, P.G. 46, 108BC-109AD, *Περί κατασκευής ανθρώπου*, P.G. 44, 232BC, πρβλ. Βασίλειος Καισαρείας, *Εις έξάημερον*, P.G. 128AB: «Φεύγε φληνάφους τών σοβαρών φιλοσόφων, οι ούκ αισχύνονται τάς έαυτών ψυχάς και τάς κυνείας όμοειδείς άλλήλαις τιθέμενοι' οι λέγοντες έαυτους γεγενήσθαι ποτε γυναικάς και θάμνους και ίχθύας θαλασσίους». Για τήν κριτική του Νύσσης στις θεωρίες για τήν προϋπαρξη τής ψυχής και για τή μετεμψύχω-

Αυτή η παράδοξη συναλληλία ύλης και πνεύματος, σὲ κάθε περίπτωση παραμένει αινιγματική και ἀκατανόητη⁵⁰². Τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀξεδιάλυτης ψυχοφυσικῆς ἐνότητας, καθὼς ἀκόμη και μετὰ τὸν θάνατο ἡ ψυχὴ ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει ἐνωμένη μετὰ τὸ σῶμα⁵⁰³. Ἡ ἐνωση τῆς ψυχῆς μετὰ τὸ σῶμα δὲν νοεῖται μετὰ ὄρους ψυχοφυσικοῦ παραλληλισμοῦ, δηλαδὴ ὡς ἀπλὴ παράθεση δύο διαφοροποιημένων οὐσιῶν, οἱ ὁποῖες εἶναι αὐτόνομες και ἀνεξάρτητες και οἱ ὁποῖες, ἐν τούτοις, βρίσκονται σὲ μία ἀρμονική, ἀλλὰ ὄχι αἰτιακὴ σχέση⁵⁰⁴. Ὁ Γρηγόριος θὰ ἀπορρίψει και τὸ ἐνδεχόμενο τῆς ἀπλῆς ψυχοφυσικῆς ἀλληλεπίδρασης, καθὼς σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση τὸ σῶμα τελεῖ, οὐσιαστικά, ὑπὸ τῆ στρατηγική και τῆ σκοπιμότητα τοῦ ψυχικοῦ⁵⁰⁵. Γιὰ τὸν Γρηγόριο, ὁ ἄνθρωπος γίνεται ἀντιληπτὸς ὡς ψυχοφυσικὴ ὁλότητα ζωῆς. Ὁ ἕνας και ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος εἶναι ἕνα σύνθεμα δύο οὐσιῶν, ἡ ἑτερότητα τῶν ὁποίων ὀρίζει και τὴν ἀτομικότητά τους, συγχρόνως, ὁμως, ἐνέχει και τὴν προοπτικὴ τῆς σύνδεσής τους. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι μία ἐνιαία ψυχοσωματικὴ ὁλότητα, μία ἀδιαίρετη φυσικὴ και

ση βλ. Τατάκης Βασίλειος, *Ἡ συμβολὴ τῆς Καππαδοκίας στὴ χριστιανικὴ σκέψη*, Ἀθήνα, ἐκδόσεις Γαλλικὸ Ἰνστιτούτο Ἀθηνῶν, 1960, σ. 259, πρβλ. Cavarnos P. John, *St. Gregory of Nyssa on the Origin and the Destiny of the Soul*, Belmont, Massachusetts, Institute for Byzantine and Modern Greek Studies, 1975², (1956¹), σ. 1-6.

- 502 Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, P.G. 44, 177B: «Ἡ δὲ τοῦ νοῦ πρὸς τὸ σωματικὸν κοινωνία ἀφραστόν τε και ἀνεπινόητον τὴν συνάφειαν ἔχει...», *Κατηχητικὸς Λόγος*, P.G. 45, 44A: «...και τὸν τῆς ἐνάσεως οὐκ ἐπιγινώσκομεν τρόπον».
- 503 Γρηγόριος Νύσσης, *Κατηχητικὸς Λόγος*, P.G. 46, 52B: «Καταμιχθέντος δὲ πρὸς ἐκάτερον τούτων, πρὸς τὸ αἰσθητὸν φημι και τὸ νοερόν, τοῦ ἀνθρωπίνου συγκρίματος διὰ τῆς ἀρρήτου ἐκείνης και ἀνεκφράστου συνανακράσεως, τοῦτο οἰκονομήσασθαι τὸ τῶν ἀπαξ ἐνωθέντων, ψυχῆς λέγω και σώματος, και εἰσαεὶ διαμεῖναι τὴν ἑνωσιν», *Περὶ ψυχῆς και ἀναστάσεως*, P.G. 45C: «Οὐκ οὐδὲν ἐμπόδιόν ἐστι τῆ ψυχῆ κατὰ τὸ ἴσον παρεῖναι τοῖς τοῦ σώματος στοιχείοις, και συγκεκριμένοις διὰ τῆς συνδρομῆς, και ἀπολυμένοις διὰ τῆς ἀνακράσεως» και 44C-45A: «... και λυθέντος τοῦ συγκρίματος, και εἰς τὰ οἰκεία πάλιν ἀναδραμόντος, τὴν ἀπλὴν ἐκείνην και ἀσύνθετον φύσιν ἐκάστῳ παρεῖναι τῶν μερῶν, και μετὰ τὴν διάλυσιν οἰεσθαι, οὐδὲν τοῦ εἰκότος ἐστίν...»
- 504 Γιὰ τὴ θεωρία τοῦ ψυχοφυσικοῦ παραλληλισμοῦ, βλ. Popper Karl, *Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι φιλόσοφοι*, ὁ.π., σ. 138: «Ἀπὸ τῆ σκοπιᾶ τοῦ προβλήματος τῆς σχέσης ψυχῆς-σώματος, τὸ βασικὸ μοτίβο τοῦ παραλληλισμοῦ εἶναι ἡ δυνατότητα νὰ δοῦμε τὸν κόσμο ὡς αἰτιακὰ κλειστό, ἢ, ἀκριβέστερα, ὡς ἀποτελούμενο ἀπὸ δύο παράλληλα αἰτιακῶς κλειστὰ συστήματα», Scheler Max, *Ἡ θέση τοῦ ἀνθρώπου στὸν κόσμο*, ὁ.π., σ. 127.
- 505 Δεληβογιατζῆς Σωκράτης, *Τὸ φυσικὸ και τὸ ἀνθρώπινο*, ὁ.π., σσ. 29-30.

ψυχική πραγματικότητα, ή σωματοψυχή. Υπάρχει ή ψυχή ενός σώματος και το σώμα μίας ψυχής, καθώς και μία χιασματική σχέση μεταξύ τους⁵⁰⁶. Υίοθετείται ο όρος *χίασμα*, επειδή ακριβώς θεωρούμε ότι εκφράζει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο την όλοποιητική ανθρωπολογία του Γρηγορίου. Στη σκέψη του Γρηγορίου ή συμπαρουσία και ή ένότητα του ψυχικού με το υλικό νοείται σε βάση μίας ισοδύναμης αλληλεπίδρασης και αλληλοπεριχώρησης. Το έσωτερικό [ψυχή] γίνεται συγχρόνως έξωτερικό [σώμα], και αντίστροφα. Τί θα μπορούσε να σημαίνει αυτή ή έξωτερικότητα της ψυχής ή ή έσωτερικότητα του σώματος; Η διαλεκτική σχέση έσωτερικού-έξωτερικού, ως θυμηθούμε στο σημείο αυτό τη διάκριση που υιοθέτησε ο Νύσσης, ακολουθώντας την παύλεια όρολογία, σε έσω και έξω άνθρωπο, και ή όποια μαρτυρεί τη θεμελιώδη σύνδεση του σωματικού με το ψυχικό, τη συμπληρωματική τους σχέση. Το σώμα μεσολαβεί, για να κοινοποιήσει ή ψυχή τις επιθυμίες της, τὰ συναισθηματά της. Η φανέρωση της ψυχής στον κόσμο, ή γειτνίαση ψυχής και κόσμου, πραγματοποιείται μόνο μέσα από το σώμα. Το σώμα, λοιπόν, με τον τρόπο αυτόν γίνεται φορέας της έσωτερικότητας, άειγενής διαμεσολαβητής του ψυχικού⁵⁰⁷. Η σχέση της ψυχής με

506 Πρβλ. Merleau-Ponty Maurice, *The Visible and the Invisible*, Illinois, Northwestern University Press, σειρά: Studies in Phenomenology and Existential Philosophy, 1968, μτφρ. Lingis Alfonso, σ. 259, όπου ο Merleau-Ponty σχολιάζοντας το ζεύγος σάρκα[Flesh]-νοῦς[Mind], όρίζει τον νοῦ ως την άλλη μεριά του σώματος.

507 Γρηγόριος Νύσσης, *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν*, G.N.O. V, σ. 316.4-11: «Δείκνυται δὲ καὶ τῷ κατὰ πρόσωπον χρώματι ἢ τῶν παθῶν διαφορὰ τε καὶ κοινωνία. Ἡ μὲν γὰρ αἰδῶς ἐρυθήματι μόνῳ ἐπισημαίνεται, συμπαθόντος πως τῆ ψυχῆ τοῦ σώματος κατὰ τινα φυσικὴν συνδιάθεσιν καὶ τοῦ περικαρδίου θερμοῦ πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ὄψεως ἀναζέσαντος, ὁ δὲ αἰσχυνθεὶς ἐπὶ τῆ φανερώσει τοῦ πλημμελήματος πελιδνὸς γίνεται καὶ ὑπέρευθος, τοῦ φόβου τὴν χολὴν τῷ ἐρυθήματι μίξαντος», *Εἰς τοὺς κοιμηθέντας*, G.N.O. IX.1, σ. 65.5-13: «...ἡ ἔξωθεν τοῦ προσώπου διάθεσις τὴν ἐν τῷ κρυστῷ τῆς ψυχῆς καταμηνύη... Ὡσπερ τοίνυν κατὰ τὴν ἐνεστώσαν ζωὴν μορφή γίνεται ἢ ποιά διάθεσις τῆς καρδίας καὶ πρὸς τὸ ἐγκείμενον πάθος τοῦ ἀνθρώπου εἶδος ἀπεικονίζεται...», *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, P.G. 44, 157D-160A: «... Τὸ δὲ τοιοῦτον ἄσθμα σύμπτωμα λύτης ποιούμεθα...» καὶ 149BC, *Εἰς Πλακίλλαν*, G.N.O. IX.1, σ. 477.1-6: «Ὡσπερ γὰρ ὁ γέλωσ σημεῖον τῆς ἔνδον φαιδρότητος γίνεται, οὕτω καὶ ὁ ἐν τῆ καρδίᾳ πόνος ὑπὸ τῶν θηρίων διερμηνεύεται καὶ γίνεται τῶν τῆς ψυχῆς τραυμάτων ὥσπερ αἶμα τὸ δάκρυον. Τοῦτο καὶ ἡ Παροιμία Σολομώντος φησιν ὅτι Καρδίας εὐφρανομένης πρόσωπον θάλλει, τῆς ψυχῆς δὲ ἐν λύταις οὐσης σκυθρωπάζει. Οὐκοῦν ἀνάγκη πάσα τῆ διαθέσει τῆς καρδίας συσκυθρωπάσαι τὸν λόγον», πρβλ. Scheler Max, *Φύση καὶ μορφές τῆς συμπάθειας. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν νόμων τῆς θυμικῆς ζωῆς*, Αθήνα, ἐκδόσεις

τὸ σῶμα δὲν περιορίζεται μόνο σὲ μία κατάβαση τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα, ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ μία ἄλλη, ἀντίστροφη πορεία, ἡ ὁποία σημαίνεται μὲ τὴν εἴσοδο τοῦ σώματος στὴν ψυχή. Ἔχουμε νὰ κάνομε μὲ μία πραγματικὴ ἐνότητα σὲ βάση ἰσοδύναμης ἀλληλεπίδρασης. Ἐνῶ, λοιπόν, ἀπὸ τῆς μίας μεριᾶς ὑπάρχει μία σωματικὴ διάσταση τῆς ψυχῆς, ἀπὸ τῆς ἄλλης ὑπάρχει μία ψυχικὴ διάσταση τοῦ σώματος, καθὼς τὸ σῶμα εἰσέρχεται, τρόπον τινά, στὴν ἐπικράτεια τῆς ψυχῆς, μεταφέροντας σὲ αὐτὴ τὶς ἐπιθυμίες του⁵⁰⁸. Ὁ Γρηγόριος, προκειμένου νὰ περιγράψει τὴν ὑπαρκτικὴ συνάφεια τοῦ ψυχικοῦ παράγοντα μὲ τὸν ὑλικό, θὰ ἀναφερθεῖ στὰ ὄνειρα, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινο σῶμα ὡς κανάλια μεταβίβασης τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν ἀναγκῶν του, ὥστε νὰ κοινοποιηθοῦν στὸ ἀνθρώπινο ὑποκείμενο⁵⁰⁹. Θὰ ὑποστηρίξει ὅτι τὰ συμπτώματα τοῦ σώματος ἀντικατοπτρίζονται στὰ ὄνειρα, ὅτι τὰ

Καστανιώτη, σειρά: Μείζονα Φιλοσοφικά, 2003, μτφρ. Παπαγιώργης Κωστής, σ. 26: «Ἀντιλαμβανόμεστε τὴν ντροπὴ κάποιου ἀπὸ τὸ κοκκίνισμα, τὴ χαρὰ ἀπὸ τὸ γέλιο», Merleau-Ponty Maurice, *Phenomenology of Perception*, ὁ.π., σ. 409: «That expressive instrument called a face can carry an existence, as my own existence is carried by my body...»

508 Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, P.G. 44, 161CD-164A: «... Ἐπεὶ δὲ τὶς γένηται τῆς ἀγαθῆς ταύτης συμφύιας διασπασμός, ἢ καὶ πρὸς τὸ ἔμπαιιν, ἀντακολουθῆ τῷ ὑποβεβηκότι τὸ ὑπερέχον» καὶ 173D-176A: «... ἐπακολουθεῖ ταῖς φυσικαῖς ὁρμαῖς ὁ νοῦς, οἷον ὑπηρετῆς γενόμενος. Καθηγεῖται γὰρ πολλάκις ἡ τοῦ σώματος φύσις, καὶ τοῦ λυποῦντος αἰσθησὶν ἐντιθεῖσα, καὶ τοῦ εὐφραίνοντος ἐπιθυμίαν, ὥστε ταύτην μὲν τὰς πρώτας παρέχειν ἀρχάς, ἢ βρώσεως ὄρεξιν, ἢ τινος ὄλων τῶν καθ' ἡδονὴν τὴν ὁρμὴν ἐμποιοῦσαν, τὸν δὲ νοῦν ἐκδεχόμενον τὰς τοιαύτας ὁρμάς, ταῖς οικείαις περινοίας τὰς πρὸς τὸ ποθοῦμενον ἀφορμάς συνεκπορίζειν τῷ σώματι», *Περὶ παρθενίας*, G.N.O. VIII.1, σ. 277.16-21: «Καθάπερ γὰρ οἱ τῶν σῶν ὀφθαλμοὶ εἰς τὸ κάτω παρὰ τῆς φύσεως ἐστραμμένοι τῶν οὐρανίων θαυμάτων ἀπείρως ἔχουσιν, οὕτως ἡ τῷ σώματι συγκατασπασθεῖσα ψυχὴ οὐκ ἐτι πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ ἄνω κάλλη βλέπειν δυνήσεται, πρὸς τὸ ταπεινὸν καὶ κτηνώδες τῆς φύσεως ἐπικύπτουσα», πρβλ. Βασίλειος Καισαρείας, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῷ*, P.G. 31, 216AB: «Θαύμαζε τὸν τεχνίτην, πῶς τῆς ψυχῆς σου τὴν δύναμιν πρὸς τὸ σῶμα συνέδησεν, ὡς, μέχρι τῶν περάτων αὐτοῦ δικνουμένην, τὰ πλείιστα διεστώτα μέλη πρὸς μίαν συμπνοίαν καὶ κοινωσίαν ἄγειν. Σκόπει τίς ἡ ἀπὸ ψυχῆς ἐνδιδόμενη τῇ σαρκὶ δύναμις· τίς ἡ ἀπὸ σαρκὸς πρὸς ψυχὴν ἐπανοῖσα συμπάθεια· πῶς δέχεται μὲν τὴν ζωὴν ἐκ τῆς ψυχῆς τὸ σῶμα, δέχεται δὲ ἀληθόνας ἀπὸ τοῦ σώματος ἢ ψυχῆ».

509 Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, P.G. 44, 172D: «... πολλάκις καὶ πρὸς τὰς ποιάς τοῦ σώματος διαθέσεις ἢ τῶν ἐνυπνίων κατάστασις ἀνατυπῶται. Οὕτω γὰρ ὁ διψῶδης ἐν πηγαῖς εἶναι δοκεῖ, καὶ ἐν εὐαχίαις ὁ τροφῆς προσδεόμενος, καὶ ὁ νέος, σφριγώσης αὐτῷ τῆς ἡλικίας, καταλήλω τῷ πάθει φαντασιούται».

ὄνειρα ἀποτελοῦν, οὐσιαστικά, μία λεκτική ἔκφραση τῆς παθολογίας τοῦ σωματικοῦ⁵¹⁰.

Εἶναι σαφές ὅτι ὁ Γρηγόριος θεωρεῖ τὴ σχέση πού ὑπάρχει μεταξύ ψυχῆς καὶ σώματος ἀμφίδρομη, δεδομένου ὅτι δὲν ὑφίσταται μόνο ἡ «κατάβαση» τῆς ψυχῆς στὸ σῶμα, ἡ ὁποία μονοδιάστατα θεωρημένη θὰ ὀδηγοῦσε σὲ μία ὑποταγὴ τοῦ σωματικοῦ στὸ ψυχικό, σὲ μία σχέση ἐξουσιαστική, ἀλλὰ καὶ ἡ εἴσοδος τοῦ σωματικοῦ στὸ ψυχικό, μέσα ἀπὸ ἓνα πλέγμα σχέσεων πού παρέχουν τὴ δυνατότητα τοῦ περάσματος, τῆς ἐπικοινωνίας τοῦ σωματικοῦ μὲ τὸ ψυχικό, προκρίνοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν μία μεταφυσικὴ τῆς παρουσίας. Ὁ Γρηγόριος θὰ προχωρήσει ἀκόμη πιὸ πέρα καὶ θὰ ἀρνηθεῖ τὴν ὅποια χωρικοποίησι τῆς ψυχῆς, τὸν ὅποιο ἐντοπισμὸ τῆς σὲ ἓνα συγκεκριμένο σημεῖο τοῦ ἀνθρώπινου σώματος⁵¹¹. Θὰ χαρακτηρίσει, μάλιστα, «στοχαστικὴ ματαιολογία» τὴν προσπάθεια ὄλων ἐκείνων πού θέλουν νὰ περιορίσουν τὴν ψυχικὴ ἐνέργεια σὲ κάποια συγκεκριμένα σωματικὰ μέρη, ὅπως εἶναι ἡ καρδιά καὶ ὁ ἐγκέφαλος⁵¹². Ὁ Γρηγόριος θὰ ὑποστηρίξει ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν βρίσκεται σὲ κάποιο μέρος

510 Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, P.G. 44, 173B: «Τούτο καὶ πολλοὶς τῶν τὴν ἱατρικὴν πεπαιδευμένων δοκεῖ, παρὰ τὰς τῶν παθημάτων διαφορὰς, καὶ τὰς τῶν ἐνυπνίων ὄψεις τοῖς κάμνουσι γίνεσθαι· ἄλλας μὲν τῶν στομαχοῦντων, ἑτέρας δὲ τῶν κεκακωμένων τὰς μήνιγγας, καὶ τῶν ἐν πυρετοῖς πάλιν ἑτέρας, τῶν δὲ κατὰ χολήν, καὶ τῶν ἐν φλέγματι κακωμένων οὐ τὰς αὐτάς... Ἐξ ὧν ἔστιν ἰδεῖν, ὅτι ἡ θεραπευτικὴ τε καὶ αὐξητικὴ δύναμις τῆς ψυχῆς ἔχη τι καὶ τοῦ νοεροῦ συγκατεσπαρμένον αὐτῇ διὰ τῆς ἀνακράσεως, ὃ τῇ ποιᾷ διαθέσει τοῦ σώματος τρόπον τινὰ ἐξομοιοῦται, καὶ τὸ ἐπικρατοῦν πάθος ταῖς φαντασίαις μεταρροζόμενον», πρβλ. τὴ σύγχρονη ἔννοια τοῦ *ὄνειροσώματος*, Mindell Arnold, *Συνομιλώντας μὲ τὸ σῶμα πού ὄνειρεύεται*, Ἀθήνα, ἐκδόσεις Ἑλληνικὰ Γράμματα, σειρά: Ἀνθρώπινα Συστήματα, 1995, μτφρ. Σόλμαν Μαρία, σ. 61: «Ὁνειρόσωμα [ἢ ὑπογράμμιση δική μου] εἶναι ἡ ἐμπειρικὴ ὀνομασία ἐνὸς μυστηρίου πού ἐμφανίζεται στὴν πράξι ὡς ὄνειρο καὶ σωματικὴ ζωὴ. Μὲ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ὄνειροσώματος, ἡ δουλειὰ μὲ τὰ ὄνειρα καὶ ἡ δουλειὰ μὲ τὸ σῶμα ἔχουν γίνῃ ἀνταλλάξιμες. Ἀνακάλυψα ὅτι, ἀν ἀρχίσω νὰ δουλεύω μὲ τὸ ὄνειρο, τὸ ὄνειρο καταλήγει μονίμως στὸ σωματικὸ πρόβλημα καὶ τὸ ἀντίστροφο...»

511 Γρηγόριος Νύσσης, *Κατηχητικὸς Λόγος*, P.G. 45, 41BC: «Οὐδὲ γὰρ ἐπὶ τῆς ἡμετέρας ζωῆς ἐντὸς κατακλείεται τῶν τῆς σαρκὸς ὄρων ἡ νοερά φύσις», πρβλ. Cherniss Harold, *The Platonism of Gregory of Nyssa*, ὁ.π., σσ. 23-25.

512 Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, P.G. 44, 156C-157B: «Σιγησάτω τοῖνυν πᾶσα στοχαστικὴ ματαιολογία τῶν μορίοις τισὶ σωματικοῖς τὴν νοητὴν ἐναποκλειόντων ἐνέργειαν, ὧν οἱ μὲν ἐν καρδίᾳ τὸ ἡγεμονικὸν εἶναι τίθενται... οἱ δὲ τὸν ἐγκέφαλον...»

τοῦ σώματος, ἀλλὰ σὲ ὅλο τὸ σῶμα⁵¹³, καὶ ὄχι μόνο⁵¹⁴. Ὁ Νεμέσιος Ἐμέσης, σὲ ἓνα κείμενό του μὲ τίτλο «*Περὶ φύσεως ἀνθρώπου*», τὸ ὁποῖο μέχρι πρόσφατα ἀποδιδόταν στὸν Γρηγόριο Νύσσης, θέλοντας ἀκριβῶς νὰ δείξει ὅτι δὲν μποροῦμε νὰ συνθέσουμε μία τοπολογία τῆς ψυχῆς, θὰ ὑποστηρίξει ὅτι ἡ ψυχὴ, ἐπειδὴ δὲν περιγράφεται τοπικά, δὲν βρίσκεται στὸ σῶμα μὲ τὸν τρόπο πὸν τὸ σῶμα βρίσκεται σὲ κάποιον τόπο, ἀλλὰ «ὡς ἐν σχέσει καὶ τῷ παρεῖναι, ὡς λέγεται ὁ θεὸς ἐν ἡμῖν»⁵¹⁵.

Συνοψίζοντας θὰ λέγαμε ὅτι σύμφωνα μὲ τὸν Γρηγόριο Νύσσης τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο δομεῖται μὲ ὄρους συναλληλίας καὶ συνεργασίας τῆς ψυχῆς μὲ τὸ σῶμα. Ἡ ἰδιάζουσα μεταφυσικὴ κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸ σύμπαν εἶναι συνέπεια αὐτῆς τῆς παράδοξης συνύπαρξης τοῦ ὑλικοῦ μὲ τὸ ψυχικό, τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ ἄνθρωπος συμμετέχει ταυτόχρονα καὶ ἀδιάρρηκτα σὲ αὐτὲς τὶς δύο διαφοροποιημένες φυσικὲς πραγματικότητες, εἶναι ἡ ἀδιάκοπη ἐνεργοποίηση τοῦ χιάσματος ὁρατοῦ-ἀόρατου⁵¹⁶. Ἡ ὑλικὴ φανέρω-

513 Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, P.G. 44, 173D: «Δείξεσθαι γὰρ ἡμῖν ὁ λόγος προθέτο τό, μὴ μέρει τινὶ τοῦ σώματος ἐνδεδῆσθαι τὸν νοῦν· ἀλλὰ παντὸς κατὰ τὸ ἴσον ἐφάπτεσθαι, καταλλήλως τῇ φύσει τοῦ ὑποκειμένου μέρους ἐνεργούντα τὴν κίνησιν» καὶ 177B: «... ὅτι οὐχὶ μέρει τινὶ τῶν ἐν ἡμῖν ὁ νοῦς περιέχεται, ἀλλ' ἐπίσης ἐν πᾶσι καὶ διὰ πάντων ἐστίν».

514 Γρηγόριος Νύσσης, *Κατηχητικὸς Λόγος*, P.G. 45, 41CD: «... ἡ δὲ ψυχὴ τοῖς τῆς διανοίας κινήμασι πάση κατ' ἐξουσίαν ἐφαπλοῦται τῇ κτίσει, καὶ μέχρις οὐρανῶν ἀνιούσα, καὶ τῶν ἀβύσσων ἐπιβατεύουσα, καὶ τῷ πλάτει τῆς οἰκουμένης ἐπερχομένη, καὶ πρὸς τὰ καταχθόνια διὰ τῆς πολυπραγμοσύνης εἰσδύνουσα, πολλακίς δὲ καὶ τῶν ἐπουρανίων θαυμάτων ἐν περινοίᾳ γίνεται, οὐδὲν βαρυνόμενη τῷ ἐφοκίῳ τοῦ σώματος».

515 Νεμέσιος Ἐμέσης, *Περὶ φύσεως ἀνθρώπου*, ὁ.π., σ. 41.1-22, 42.1-9, πρβλ. Ἰωάννης Δαμασκηνός, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, §13.39-41, Kotter II: «Ἡ δὲ ψυχὴ συνδέεται τῷ σώματι ὅλη ὅλω καὶ οὐ μέρος μέρος καὶ οὐ περιέχεται ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλὰ περιέχει αὐτὸ ὡσπερ πῦρ σιδηρον καὶ ἐν αὐτῷ ὄσα τὰς οἰκειὰς ἐνεργείας ἐνεργεῖ», Γρηγόριος Παλαμᾶς, *Κεφάλαια ἑκατὸν πεντήκοντα*, ὁ.π., σ. 70.21-28: «Ὁ ἄγγελος καὶ ἡ ψυχὴ, ἀσώματα ὄντα, οὐκ ἐν τόπῳ ἐστίν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ πανταχοῦ ἐστίν· οὐ γὰρ συνέχουσιν τὸ πᾶν, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ δεῖται τοῦ συνέχοντος. Οὐκοῦν καὶ αὐτὰ ἐν τῷ συνέχοντι καὶ περιέχοντι τὸ πᾶν, ὑπ' αὐτοῦ καταλλήλως ὀριζόμενα. Ἡ μέντοι ψυχὴ συνέχουσα τὸ σῶμα, ᾧ καὶ συνεκτίσθη, πανταχοῦ τοῦ σώματος ἐστίν, οὐχ ὡς ἐν τόπῳ οὐδ' ὡς περιεχομένη, ἀλλ' ὡς συνέχουσα τε καὶ περιέχουσα καὶ ζωοποιούσα τοῦτο, κατ' εἰκόνα καὶ τοῦτ' ἔχουσα Θεοῦ».

516 Ἡ Mary Timothy Prokes θὰ ἀναφέρει τέσσερις μυστηριώδεις ποιότητες τῆς ἐνσαρκῆς πραγματικότητας: τὸ ἀναπόφευκτο [inescapable], τὴν ἐμπλοκὴν [implication], τὴν κρυφὴ παρουσία [hidden presence], τὴν ξένη παρουσία [alien presence], βλ. Prokes Timothy Mary, *Toward a Theology of a Body*, ὁ.π., σσ. 50-56.

ση τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου, τὸ σῶμα, ἀναβιβάζεται καὶ ἀξιολογεῖται θετικά, δεδομένου ὅτι θεωρεῖται συναθλητῆς καὶ συνοδοιπόρος τῆς ψυχῆς στὴν πορεία γιὰ τὴν ἔνωσή της μὲ τὸ ὑπερβατικό. Ὁ Νύσσης, ὅμως, δὲν θὰ περιοριστεῖ μόνο σὲ μία ἀνατίμηση τοῦ σώματος, ἀλλὰ θὰ θεωρήσει τὸ σῶμα ὄριο μιᾶς ιδιαίτερης κυριαρχίας⁵¹⁷ τοῦ προσώπου μέσα στὸν κόσμο. Ὁ Νύσσης θὰ τονίσει ὅτι τὸ σχῆμα τοῦ σώματος⁵¹⁸ καὶ ἡ γενικότερη σωματικὴ κατασκευὴ φανερώνουν τὴν κυρίαρχη θέση τοῦ ἀνθρώπου στὸν κόσμο. Μιλώντας μὲ ὄρους ἀνθρωποβιολογίας θὰ ἐπισημάνει ὅτι στὴν περίπτωση τοῦ ἀνθρώπου τόσο ἡ ἀπουσία ὄλων ἐκείνων τῶν «σωματικῶν ἐργαλείων», πού τὰ ζῶα κατέχουν ἀπὸ τὴ φύση τους καὶ τὰ ὁποῖα τὰ καθιστοῦν ἱκανὰ γιὰ ἐπιβίωση, ὅσο καὶ ἡ ταυτόχρονη ἔκθεσή του σὲ μία πληθώρα κινδύνων, ἡ ὁποία εἶναι τὸ φυσικὸ συνεπακόλουθο τῆς ἑλλειμματικῆς σωματικῆς κατασκευῆς, αὐτῆς τῆς παραδόξης σωματικῆς ἔνδειας πού ἀφήνει τὸν ἀνθρώπο ἐκτεθειμένο καὶ ριγμένο σὲ ἓνα ἀφιλόξενο περιβάλλον, εἶναι συγχρόνως δηλωτικὲς τῆς οὐσιακῆς ἀνωτερότητας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἐξουσίας πού δικαιωματικὰ ἀσκεῖ ὁ ἀνθρώπος τόσο στὸ φυσικὸ περιβάλλον ὅσο καὶ στὰ ἄλογα ὄντα⁵¹⁹.

Συμπερασματικὰ θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι τὸ ἀνθρώπινο

517 Γιὰ τὸ σῶμα ὡς μέσο κυριαρχίας τοῦ ἀνθρώπου στὸν κόσμο βλ. Scheler Max, *Θάνατος καὶ μετὰ θάνατον ζωὴ*, Αθήνα, ἐκδόσεις Καστανιώτης, σειρά: Ἐλάσσονα Φιλοσοφικά, 2003, μτφρ. Παπαγιώργης Κωστής, σ. 139.

518 Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, P.G. 44, 136B: «...οἷόν τι σκευὸς εἰς βασιλείας ἐνέργειαν ἐπιτήδειον τὴν ἡμετέραν φύσιν ὁ ἀριστοτέχνης ἐδημιούργησε, τοῖς τε κατὰ τὴν ψυχὴν προτερήμασι καὶ αὐτῷ τῷ τοῦ σώματος σχήματι τοιοῦτον εἶναι παρασκευάσας, οἷον ἐπιτηδείως πρὸς βασιλείαν ἔχειν» καὶ 144A: «Ὅρθιον δὲ τῷ ἀνθρώπῳ τὸ σχῆμα, καὶ πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀνατείνεται, καὶ ἄνω βλέπει. Ἀρχικὰ καὶ ταῦτα, καὶ τὴν βασιλικὴν ἀξίαν ἐπισημαίνονται. Τὸ γὰρ μόνον ἐν τοῖς οὐσι τοιοῦτον εἶναι τὸν ἀνθρώπον, τοῖς δὲ ἄλλοις ἅπασι πρὸς τὸ κάτω νενευκέναι τὰ σώματα, σαφῶς δείκνυσι τὴν τῆς ἀξίας διαφορὰν, τῶν δὲ ὑποκπιπόντων τῆ δυναστεία καὶ τῆς ὑπεραναστάσεως αὐτῶν ἐξουσίας».

519 Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, P.G. 44, 140D-144A: «Ἄλλ' οὐδὲν οἶμαι χαλεπὸν δεῖξαι, ὅτι τὸ δοκοῦν ἐπιδεῆς τῆς φύσεως ἡμῶν, ἀφορμὴ πρὸς τὸ κρατεῖν τῶν ὑποχειρίων ἐστίν...», Βασίλειος Καισαρείας, *Εἰς τοὺς ἀγίους τεσσαράκοντα μάρτυρας*, P.G. 31, 448C: «... ἄρχων ἐγένου πάσης κτίσεως», πρβλ. τίς ἐπισημάνσεις τοῦ φιλοσοφικοῦ ἀνθρωπολόγου Gehlen Arnold γιὰ τὸν εὐτρωτο χαρακτήρα τῆς ἀνθρώπινης σωματικότητας, Gehlen Arnold, *Man. His Nature and Place in the World*, New York, Columbia University Press, 1988, μτφρ. McMillan Clare and Pillemer Karl, σσ. 10-13, ἰδ. 12: «... how can such a vulnerable, needy, exposed being possibly manage to survive?» καὶ σσ. 27-31.

σῶμα ἔχει σημαντικό ρόλο στὸ ἀνθρωπολογικὸ οἰκοδόμημα τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, δεδομένου ὅτι τὸ σαρκικὸ ὑποκείμενο ἀποτελεῖ τὴ μοναδικὴ δυνατότητα ὑπαρξης, τὸ μοναδικὸ ὄριο τῆς ὑπαρξης, μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ὁρίου νὰ ἀποτελεῖ θετικὸ προσδιορισμὸ καὶ νὰ κατανοεῖται ὄχι ὡς ἐμπόδιο ἢ ὡς φραγμὸς, ἀλλὰ ὡς διεπαφὴ τοῦ ψυχικοῦ παράγοντα μὲ τὸν κόσμο τῆς ὕλης⁵²⁰.

520 Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὸν ψυχικὸ παράγοντα ὁ Γρηγόριος θὰ ἀναφερθεῖ ἐκτενῶς σὲ διάφορα ζητήματα, ὅπως εἶναι τὸ θέμα τῆς αὐτοκινησίας τῆς ψυχῆς, τὸ θέμα τῆς ἀθανασίας, τῆς λογικότητάς της καὶ τῆς διαίρεσης τῶν ψυχικῶν δυνάμεων. Γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ ζητήματα βλ. Δημητρακόπουλος Γιάννης, *Φιλοσοφία καὶ πίστη κατὰ τὸν Γρηγόριο Νύσσης*, ὁ.π., σσ. 121-128, σημ. 47-69, ὅπου ὑπάρχει καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ ἀναφορὰ στὰ ἀντίστοιχα πλατωνικὰ κείμενα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὁ Γρηγόριος ἔχει ἀντλήσει τὰ ἐπιχειρήματά του, πρβλ. Warren Smith, *Passion and Paradise. Human and Divine Emotion in the Thought of Gregory of Nyssa*, ὁ.π., σσ. 48-103, Apostolopoulos Charalambos, *Phaedo Christianus. Studien zur Verindung und Abwägung des Verhältnisses zwischendem platonischen 'Phaidon' und dem Dialog Gregors von Nyssa 'Über die Seele und die Auferstehung'* Frankfurt, Peter Lang, 1986, Cavarnos John, *The Psychology of Gregory of Nyssa*, Harvard University, 1947, [διδασκτορικὴ διατριβή], Meredith Anthony, «The Concept of Mind in Gregory of Nyssa and the Neoplatonists», στὸ περιοδικὸ *Studia Patristica*, τεύχος, 22, 1989, σσ. 35-51.